

Prof. dr. Nezir Krčalo
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet za upravu - pridružena članica /
Faculty of Administration - Associate Member
Doc. dr. Adnan Džafić
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

UDK 316.61

SVIJEST ODVOJENA OD UMA

AWARENESS SEPARATED FROM THE MIND

Sažetak

Fizički rast i razvoj je relativno dugotrajan proces s kojim se uporedo odvija i psihički razvoj u toku kojeg svaki pojedinac postepeno biva zaodjenut „odjećom“ društvene svijesti. Svijest o neophodnosti da bude član zajednice i da jedino može u njoj opstati kao svjesna jedinka, postepeno je kreirala kod pojedinca društvenu svijest. Tokom spoznavanja prirodne i društvene stvarnosti u procesu socijalizacije vlastite ličnosti pojedincu se nadaje da su u osnovi naših ideja čulni doživljaji te se, obrnuto, svođenjem ideja na čulne doživljaje mogu stvoriti pretpostavke za političke, moralne i pedagoške preobrazbe društva. Ali, ideje kao odlika i kreacija ljudskog uma (duha) svakako su pod utjecajem čulnih doživljaja. Ukoliko se „odvoje“ od umnosti i budu kreirane pod utjecajem čula, onda takvo stanje porađa kod pojedinca ideološku svijest koja nije sposobna proniknuti u istinu prirodne i društvene stvarnosti. Istraživanje duha, koji je izvor darovane svijesti ili samosvijesti, nije ništa drugo do poniranje u središte ljudskog bića, za razliku od ega koji je ponajviše društveno kreirana svijest.

Ključne riječi: um, svijest, stvarnost, ideologija, sistem

Summary

Physical growth and development is a relatively long-lasting process with which psychological development takes place simultaneously, during which each individual gradually becomes enslaved by 'clothes' of social consciousness. Awareness of the necessity of being a member of the community and the only way it can survive as a conscious individual is gradually creating in the individual a social consciousness. During the realization of the natural and social reality in the process of socialization of one's own personality, the individual is hoping that the basis of our ideas is sensory experiences, and, conversely, by reducing the idea of sensory experiences, it can create preconditions for political, moral and

pedagogical transformations of society. But ideas, as a feature and creation of the human mind, are certainly under the influence of sensory experiences. If they are "separated" from the mind and created under the influence of the senses, then such a state creates an ideological consciousness in an individual that is not capable of perceiving the truth of natural and social reality.

Keywords: *mind, consciousness, reality, ideology, system.*

Uvod

Stoljećima će mislioci slijediti krivi trag usljed uvjerenja koje su naslijedili od antičkih filozofa, da se stvarnost kao takva jedino i sustavno može proučavati ukoliko bude promatrana iz dva različita aspekta: kao fizika i metafizika. Ovakav svjetonazor bit će kamen spoticanja ali i razlog diferenciranja kako zasebnih filozofskih disciplina tako i zasebnih teorijskih rasprava koje će doživjeti vrhunac u novovjekovnoj misli i poznatoj raspravi o odnosu istine i metode. Upitan postaje u spoznajnom pogledu i svijet i čovjek, premda su tu. Tek u 20. stoljeću M. Heidegger će označiti diferencijom poistovjećivanje bitka i bića, na štetu bitka koji se u teorijskim raspravama tokom cijele povijesti gotovo i ne naslućuje. Raznolika mišljenja o bitku nisu davala nikakvo jamstvo da je on i spoznat. U svojim nastojanjima jezičkoanalitička filozofija čini „okret“ ili vraćanje na početak, na izvore antičke filozofije, kako bi se pronašao izgubljeni trag, a iznova oformljeni pojmovni aparat pružao bi nadu da se može spoznati istina o bitku.

1. Oslobođena duhovnost

Duhovnost je jedno realno i nesvodivo unutarnje iskustvo koje poziva na povećanu svjesnost i povezanost sa drugima, univerzumom i „posljednjom realnošću“. Riječ *duhovnost* izvodimo iz latinskog *spiritus*, što znači „dah“, ali i „disanje“. Iako je nedjeljiva, na pojedinačnom planu može se pojmiti kao supstancija koja opskrbljuje čovjekovo biće životnom energijom, a promatrajući šire, to je univerzalna svjetlost ili životodavni princip univerzuma. Filozofska i naučna nastojanja oko definiranja čovjeka nikada do krajnosti ne mogu zahvatiti njegovu duhovnu dimenziju. Pojmovi poput *animal rationale* (razumna životinja) ili *zoon politikon* (društveno biće) itd.

partikularni su i u kauzalnom lancu raskrivaju samo posljedicu, dok im trajno izmiče duhovnost kao izvorište potonjeg.

Čovjek je u biti duhovno biće, jer bez duha je na životinjskom nivou. Duh oživljava svaku stanicu i drži na okupu sve funkcije čovjekovog bića, kako somatsku komponentu tako i njegov psihički ili mentalni život.¹ Kako god je religija svojevrsna inkarnacija duhovnosti, na sličan način je i njegov psihički život „inkarnirana” ili misaono obojena duhovnost. Djelovanje duha prepoznajemo u našoj osobnosti, savjesti, slobodnoj volji, karakteru, religioznosti, kulturnoj kreativnosti, ljubavi – duševnim moćima ili strukturama preko kojih duh djeluje. Duh je izvor, a duša (u smislu *anima*) je princip života. Najsuptilnije očitovanje duha je u svijetu misli, koji je zapravo transcendentan i nikada ga misaona, a pogotovo govorna dimenzija ne može obuhvatiti. Istraživanje duha, koji je izvor darovane svijesti ili samosvijesti, nije ništa drugo do poniranje u središte ljudskog bića, za razliku od *ega* koji je ponajviše društveno kreirana svijest. Većina odabire religioznost kao jedan od načina na putu ka duhovnoj dimenziji koja nudi moć spoznaje cjeline, dok spoznaja *ega* nudi parcijalnu istinu. Nadilaženje parcijalnosti moguće je samo duhovnim oplavljanjem *ega*. Promatrano na planu pojedinca, to stanje možemo osloviti sintezom svijesti (*ego*) i savjesti (duh) koja porađa vrhunsku svjesnost, odnosno zdrav mentalni ili psihički život.²

2. Svjesnost čovjeka

Jedinstveno stablo znanja sačinjeno od gnoze (*gnosis*), filozofije i teologije iznjedrilo je kroz povijest plodove znanja te i danas svako ponaosob izvlači radost iz tih plodova zato što je ono kao takvo duboko ukorijenjeno u „vrtu ljudskog duha.“ Filozofija i teologija će se udaljiti od „vrta duha“ sa ciljem da iznađu utemeljenje za vlastitu istinu. Filozofija će konačno biti osviješćena stavom da je ona kao racionalno istraživanje ili kao slobodna djelatnost duha još uvijek samo „put ka istini“, a teologija će u različitim pravcima oformiti različite i zasebne sisteme koji se međusobno isključuju. U međuvremenu će nauka uvidjeti njihove slabosti, te primjenom egzaktnih metoda i postupaka uz tehnički instrumentarij doći do vlastitih spoznaja. Zanemariivši gnozu kao svoje ishodište, uvid u jedinstvenu „sliku svijeta“ bit

¹ Zohar, Danah, Marshal, Ian (2002) *SQ Duhovna inteligencija – suštinska inteligencija*, VBZ. Zagreb, str. 10.

² Jurčić, M., Nikić, M., Vukušić, H., ur. (2005) *Vjera i zdravlje*, Zaklada Biskup Josip Lang, Zagreb, str. 128.

će im onemogućen njihovim vlastitim uvidom, fragmentarnim znanjem. Zanimljivo je to da su i filozofija i nauka tragale za znanjem iz kojeg bi mogle sagledati cjelinu kako bi u konačnici i čovjek tom vrstom osvjedočenja imao jamstvo da je postigao puninu i savršenstvo vlastite svijesti. Očekivana koincidencija nikada nije ostvarena i one su uvijek okončavale znanjem koje je nosilo „pečat posebnosti“ koje oploduje, formira i zasvodi ljudsko jastvo u vidu zasebne i od stvarnosti odvojene svijesti.

Slično će postupiti i mislioci kroz povijest kada se ima u vidu istinska spoznaja. Tzv. logički valjana misao za svoju nedostatnu i nesigurnu istinitost odmah je ponudila različite metode spoznaje za one koji su voljni za istraživanje istine. Logika, kao propedeutička ili pripremna disciplina za svaku vrstu naukovanja i smislenog govora uopće, nikada za sebe nije tvrdila da se bavi istinitim mislima. Ova disciplina vrlo obazrivo je postupala, jer je uvijek u vidu imala bit ili suptilnost ljudskog bića – misaonost, odnosno duhovnost. Rijetki su u povijesti oni koji mogu jednom kratkom definicijom pojma (misli) reći da je on misaonojezički izraz biti stvari, usmjeriti pažnju na složenost ljudske prirode, kao i povezanost duha i tijela, kao što je Aristotel.³ On sâm potražiti će istinu i u metafizici, a konačno će putem tzv. dijanoetičkih vrlina ponuditi trajnu sreću i istinu, ističući umnost u ozbiljenju istinskih vrlina. Platonov „svijet ideja“ na sličan način upućuje na misaonost i duhovnost, a *eros* (ljubav) kao filozofska težnja za spoznajom živo podsjeća na Sokratov etički intelektualizam u kome su znanje i vrlina izjednačeni.⁴ Nastojanja nakon Aristotela rezultirala su uglavnom ponavljanjem već izrečenog, a u biti su okončavala nedovoljnim poznavanjem dimenzija ljudskog bića, te nepomirljivim dualitetom tijela i duha. Iz našeg ugla motreći, kao svijetla tačka u tom razdoblju jedino se može izdvojiti Leibnizova opaska o razumu kao onom primarnom u čovjeku. Kant će čuvenom „kritikom“ načiniti pomak u tom pravcu, jer će istaknuti dvije dimenzije znanja: transcendentalnu i čulnu, pokazujući put kuda valja ići. Međutim, upravo glavne discipline metafizike, racionalna psihologija, racionalna kosmologija i racionalna teologija,⁵ koje bi trebale polučiti „pozitivna“ znanja, to ne čine kao egzaktne nauke i u odnosu spram njih ne samo da gube na važnosti nego i pravo na opstojanje. Kant je s pravom

³ Čomski, Noam (1979) *Gramatika i um*, Nolit, Beograd, str. 275. „Tako je jezik ogledalo uma u jednom dubokom i značajnom smislu. On je proizvod ljudske inteligencije, koji se iznova stvara u svakom pojedincu delovanjem operacija što ostaju daleko van domašaja volje ili svesti.“

⁴ Grlić, Danko (1983) *Estetika: Povijest filozofskih problema*, Naprijed, Zagreb, str. 30. „No kako bi ideje bile uočene, potreban je postupni napor cjelokupne ljudske prirode, sve zapravo od osjetilnih osnova ljudskih do njihovog najvišeg pojmovnog mišljenja.“

⁵ Kant, I. (1976) *Kritika čistoga uma*, BIGZ, Beograd, str. 364.

mogao donijeti takav sud, jer svijest o stvarnosti iziskuje ozbiljenje transcendentalne čovjekove komponente kako bi u njemu zasvijetlila punina svijesti. Duhovnost, ili, bolje rečeno, transcendentalnost jeste njen sadržaj i obilježje.⁶ U novije vrijeme niko nije nagovijestio suštinu spoznajnog procesa kao E. Husserl tzv. fenomenologijom. Jednu stranu medalje, spoznajni proces, „otkrivanje biti u pojavi“, pravilno je ocrtao, dok drugu stranu, iako nas upućuje na svijest, jasan duhovni lik spoznavao ne nudi.⁷ Konačno, moderne nauke koje se bave fenomenom svijesti i samosvijesti, svaka za sebe, tvore uslove i okolnosti za njihovo objašnjenje.⁸

3. Svijest o stvarnosti kao takvoj

Otkako je Descartes učinio metodološki solipsizam (*res cogitans*) obilježjem profesionalnog filozofskog i naučnog mišljenja, mislioci su željeli pronaći utemeljenje za znanje, moralnost, estetski ukus i sve ostalo što nešto znači unutar pojedinca. Descartesova slika ljudskog „duha“ uopće nije odudarala od tradicije, ali ono što je nagnalo mnoge da razlikuju spoznajnu izvjesnost u vezi sa unutarnjim stanjima i spoznajnu izvjesnost u vezi sa tvrdnjama o vanjskom svijetu jeste njegovo razlikovanje jasnih i nejasnih predstavljanja unutar samog duha, a epistemologija još uvijek pokušava pronaći zajedničku osnovu „u carstvu bitka“, predjelima ljudskog duha i jeziku. Konačno, posve je izvjesno da su spoznajne komponente ljudskog bića uvijek bile nepoznanica, a ne znanje koje se „utemeljuje“ u njima.

Uvjerenje da je Kant preobrazio staro poimanje filozofije-metafizike kao „kraljice nauka“, radi njenog zanimanja za ono univerzalno i najmanje materijalno, u novo poimanje kao „najosnovnije“, utemeljivačke discipline, sasvim je pogrešno i neopravdano. Predočeni „okret“ moguće je uočiti već u Aristotelovoj *Metafizici*. Kantova utemeljivačka filozofija (teorija saznanja) samo je na unutarnjem planu preslikana „aristotelovska metafizika“, jer, slijedeći Aristotela, on je filozofiju-metafiziku izveo na odveć popularnu i bezbjednu stazu nauke tako što je „vanjsko“ (metafizičko) predočio kao unutarnju, mišljenu djelatnost transcendentalnog ega. Nadalje, preuzevši od

⁶ Radi naslovljenog poglavlja smatramo važnim napomenuti da Immanuel Kant pravi razliku između transcendentalnog, koje se odnosi na duhovne mogućnosti koje ne premašuju ljudsko „iskustvo“, i transcendentnog koje ga prekoračuje sa nemogućnošću egzaktne provjere.

⁷ Tugendhat, Ernst (1990) *Jezičkoanalitička filozofija*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 155.

⁸ Zohar, Danah, Marshal, Ian (2002) *SQ Duhovna inteligencija – suštinska inteligencija*, VBZ, Zagreb, str. 10.

Descartesa i Lockeja pojam „duha“ u simplificiranoj formi (razum), Kant će nesmotreno dokinuti vezu između metafizičkog i fizičkog, noumenalnog i fenomenalnog, te će još žestice distingvirati nauku i filozofiju. Savremena distinkcija između filozofije i nauke naizgled ima korijene u Kantovom „rezu“, međutim ona je prikrivena od samih početaka „metafizike“. Odbljesci metafizičkog svijeta dobivaju primat u naučnom istraživanju, a metafizika i njen predmet bivaju u potpunosti zamagljeni. Osiriromašeni transcendentalni ego je poput ogledala u kojem se pokazuje pojavni svijet, a „stvar po sebi“ ili transcendentni obzir stvarnosti u ogledalu transcendentalnog ega nema slike. Vrijeme i prostor, subjektivno doživljene čiste forme čulnosti, zatim misaoni oblici ili čisti pojmovi razuma (kategorije), koji su transcendentalni uslovi saznanja, imaju važenje samo za fenomenalni svijet, a „stvar po sebi“ može da se pomišlja samo iz jedne druge dimenzije – uma. No, ovaj spoznajni obzir Kant poistovjećuje sa duhovnim mogućnostima, te ovakav umni napor lišava svakog sigurnog saznanja, jer u nastojanju da dosegne metafizičko – ideju duše, svijeta i Boga – zapliće se u nerazrješive antinomije. Kako razum nema sigurnu potvrdu za istinitost rečenih ideja, tragom ovoga Kant će osporiti i istinitost saznanja triju metafizičkih disciplina – teologije, kosmologije i psihologije. Pripisujući apriornost kategorijama razuma i vezujući ih u spoznaji za fenomenalni svijet, Kant daje šansu za procvat u naučnim istraživanjima.

„Aristotelovska metafizika“, smatra M. Heidegger, samo je ime jedne načelne pometenosti koja ne jenjava do današnjih dana. On izražava sumnju, jer uviđa da Aristotel nije mogao prikriti njenu dvoznačnost: „metafizika“ je saznanje bića kao bića, ali i saznanje najvišeg domena bića iz kojeg se određuje biće u cjelini. Kako ne iskušava jedinstvo bića u cjelini ili zbilju kao takvu, „kraljica nauka“ i sama ostaje na nivou teorijske nauke. Nastojanja zapadne filozofije nakon Aristotela, čak i kršćanske koncepcije koja cjelinu bića dijeli na Boga, prirodu i čovjeka, neće se bitno udaljiti od načelne pometenosti i dvoznačnosti. Štaviše, Kantovo provođenje kritike čistog uma Heidegger oslovljava zasnivanjem metafizike, jer apriorno saznanje je zapravo metafizičko saznanje. Prema njemu, temelj takovrsnom saznanju nalazimo u transcendentalnoj uobrazilji (imaginaciji) koja pripravlja mogućnost da se prekorači s onu stranu bića, te da se transcendiraju prema zbilji. Pripisujući joj apriornu sintetičku moć koja obrazuje suštinsko jedinstvo saznanja, Heidegger spada u red mislilaca koji su bili na najboljem tragu da im se makar na spoznajnom planu otkriju mogućnosti duhovne vizije.

4. Fenomen ideološke svijesti

Iako se sama riječ *ideologija* prvi put spominje potkraj 18. stoljeća u Francuskoj u značenju „nauke o idejama“, ipak sâm pojam nas upućuje na njegovo porijeklo.⁹ Oni koji su rabili ovaj pojam sami sebe su nazivali ideolozima, jer su smatrali da su u osnovi ideja naši čulni doživljaji i da se samo svođenjem ideja na čulne doživljaje mogu stvoriti pretpostavke za istinitu spoznaju prirode i čovjeka. Osim toga, smatrali su da ideologija čini osnovu za političke, moralne i pedagoške preobrazbe društva. Jednom riječju, ako se ideje temelje na čulnim doživljajima, koji su, naravno, „jasni i razgovijetni“, onda ideologija omogućuje da se društvo uredi na prirodnim i harmoničnim osnovama.¹⁰

Ono što logika nikada nije dopuštala da postane pravilo „ideolozima“ se to učinilo posve normalnim, jer su umnost poistovjetili sa produktivnim moćima mašte koja osamostaljena i odvojena od umnosti ima samo funkciju pukog oslikavanja: stvarnost se čovjeku nadaje u vidu slika-ideja i ta ista stvarnost na takav način pojmljena može da se uredi jedino prema idejama-slikama i to u onom slijedu kako se pojavljuju, te bi na taj način stvarnost bila umno uređena. Skladnost i komplementarnost se ogledaju u tome što su ideje-slike izdignute na najviši stepen umnosti, a ideološki obrasci bi se uobličavali prema zahtjevima vremena, jer i sama društvena stvarnost konstantno je podložna promjenama. Svaki novi ideološki obrazac je na novi način umno uređena društvena stvarnost. Tačnost ove veze neupitna je iz ideološkog ugla gledanja, kao što su ideje-slike odraz te iste odražene stvarnosti.¹¹ Svaki pokušaj da se odnos između odraza i odraženog protumači iz nekog drugog spoznajnog okvira unaprijed se proglašava pogrešnim jer negira činjenično stanje ideološki spoznate stvarnosti.

Ipak, radi njenog vlastitog napretka i razvitka sretna je okolnost što današnja nauka, makar samo na teoretskom nivou, može prepoznati i okvalificirati ovakav ili sličan svjetonazor. Idejne obrasce ili forme ona prepoznaje i njihovo objašnjenje uglavnom nalazimo u višeznačnom određenju ideologije:

⁹ grč. *idea* – vid, lice, vanjština, oblik, izraz, način, slika.

¹⁰ U početku pojam ideologije je imao pozitivnu konotaciju. Negativno značenje pojmu ideologije dao je N. Bonaparte optuživši ideologe da stvaraju „metafiziku oblaka“, što nije ni u kakvoj vezi s istinskim problemima Francuske. Tu negativnu konotaciju najizrazitije zastupa njemački teoretičar Karl Marx, čije učenje postaje upravo izvorištem najdominantnije ideologije 20. stoljeća.

¹¹ Haralambos, Michael, Holborn, Martin (2002) *Sociologija*, Golden marketing, Zagreb, str. 1043.

prvo, ideologija – kao suprotnost u istinskoj spoznaji stvarnosti, kao pogrešno, iskrivljeno znanje, kao kriva, mistificirana ili lažna svijest, iluzija ili obmana. Uzrok tih pogrešaka, obmana i iluzija je u društvenom položaju i interesima pojedinaca i grupa. Taj problem je posebno prisutan u spoznaji društvene stvarnosti, pa se na osnovi toga suprotstavljaju naučni i ideološki pristup društvu;

drugo, pod ideologijom se ponekad razumijeva cjelokupna tzv. duhovna sfera ili njezin dio: pravo, moral, religija, filozofija, politika, pa čak i umjetnost i nauka – ukratko, sve duhovne tvorbe ili idealne (nematerijalne) pojave u društvu. Savremeni francuski filozof Louis Althusser ne smatra ideologiju proizvodom svijesti ljudi, već je promatra kao strukturu postojeću neovisno o ljudima, a proizvodi se u ideološkim aparatima države, tj. u institucijama koje imaju funkciju socijalizacije i socijalne kontrole. To su, primjerice, religijske institucije, porodica, obrazovne institucije, politički sistem, sredstva masovne komunikacije itd. Ideologija tako funkcionira kao vrsta društvenog cementa pomoću kojega društvo zadržava postojeći oblik organizacije;

treće, ideologija kao skup vjerovanja određene društvene grupe. Posljednje određenje ideologije je u sociologiji najčešće i koristi se u empirijskim istraživanjima. Ideologija je manje ili više koherentan sistem vjerovanja i vrednota koji sadrži kognitivne i normativne elemente. To znači da ideologije imaju neka obilježja koja su svojstvena nauci: pojmove kojima se opisuju, sistematiziraju i objašnjavaju društvene pojave. U pravilu, ideologije sadrže nazore na ljudsku prirodu, na postojeću društvenu strukturu, na političko vodstvo i odnos društva i politike. Ujedno, ideologije sadrže normativne elemente: prosudbe o tome što je dobro odnosno loše u društvu, mišljenja o poželjnom pravcu razvoja društva te preporuke za akciju. Neki od tih elemenata svojstveni su religiji, ali za razliku od religije koja je usmjerena na onostrano, ideologije su usredotočene na racionalno objašnjenje, promicanje ili osporavanje društvenih fenomena.¹²

Nakon rečenog ne preostaje nam ništa drugo osim da se zapitamo kada i kako je tzv. čovjekova bezmjesna narav sebe uokvirila ideološkim obrascem. Kada u povijesti zatičemo pojedince ili pak čitave zajednice zatočene ideološkim konceptom, ukazuje nam na nivo svijesti i prosvjećenosti istih. Religija mitskog doba u povijesti nije prvi, ali sigurno jest pravi primjer takovrsnog uobličavanja svijesti. Prvobitno, dok realizira božanski obrazac poželjnog društva, zaodjenut pukim mišljenjem ili umišljanjem da to čini na

¹² Fanuko, Nenad (1995) *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb, str. 202.

najbolji način, čovjek ne uviđa, a niti je realno u stanju to primijetiti, da je na tom putu samo zatočenik vlastite uobrazilje. Bez sumnje, kao što se nauka razumijeva naukom, smisao smislom a forma drugom formom, tako se i ideološki okvir kao jedno utamničeno stanje svijesti može sagledati samo iz drugog stanja postignutog znanjem ili osvješćenjem.

Filozofski koncepti koji će poslije uslijediti promoviraju ideju o nužnosti mijenjanja društva kao zajednice u kojoj prevladava mitska svijest kao pravilo i zakon, jer čovjek je, prije svega, biće obdareno razumom, a samim tim i gospodar vlastite svijesti i on treba odlučivati o svom poretku u materijalnoj stvarnosti, a svijet koji gradi postaje čovjekovom historijom u materijalnom poretku. Svijest o neophodnosti da bude član zajednice i da jedino može u njoj opstati kao svjesna jedinka postepeno je kreirala kod pojedinca društvenu svijest. Kada je čovjek vlastitim promišljanjem počeo da organizira zajednicu, a kasnije i državnu zajednicu, u skladu sa podjelom rada, samim tim začinjala se i uobličavala i ideološka svijest koja je zapravo određena društvenom svijesću.¹³ Ta njegova društvena svijest kao pojedinačna ideološka svijest biva potvrđivana i uobličavana konceptom ideološke svijesti čitave zajednice. Ne samo da je ideološka svijest bila pokretač čovjekovog stvaralačkog bića nego se njome oblikovala i mijenjala i sama društvena svijest, kao i zajednica u cjelini. Po vlastitom biću i djelu čovjek postaje ideološko biće, a ideološki koncept kao zakonitost čovjekove svijesti i djelovanja. Bitno razlikovanje između mitske i ideološke svijesti ne postoji, osim što je prva zasnovana na uvjerenju da čovjek može urediti vlastitu zajednicu jedino ako pokorno izvršava naloge božanstava, dok druga slijepo, ali rado, slijedi naloge društvene svijesti koju je ona sama uobličila radi lakšeg ostvarivanja vlastitih interesa.

Za antičku je filozofiju politika ispravno i mudro djelovanje koje nije u neskladu s istinom, nego se rukovodi sebi svojstvenim kriterijima. Za razliku od čiste spoznaje, njome upravlja razboritost. Jednom riječju, neraskidiva je veza između etike i politike, jer djelovanje ima za cilj postizanje nekog dobra, blaženstva i sreće. Platon je vjerovao da je čovjekovo djelovanje vrijednost koja je od same *Ideje* podarena i koja se ogleda u takvoj zajednici koju *Ideja* apsolutno prosvjetljava kao pravednu i mudru, a Aristotel je u tome gledao *vrlinu* koja je data samo sa čovjekovom svijesću i djelovanjem koje se realizira u idealnoj državnoj zajednici.¹⁴ Srednjovjekovni ideološki koncept prevladavao je društvenu svijest tog doba o ulozi religije, da bi

¹³ Nikčević, Vojislav D. (1990) *Ideološka svijest i estetski kriterijumi*, Univerzitetska riječ, Nikšić, str. 52.

¹⁴ Vrban, Duško (2006) *Sociologija prava*, Golden marketing, Zagreb, str. 180.

konačno Hegel u ideološkom vidio koncept kojim čovjek priznaje da ćudoredna svijest, koja je utjelovljena u državnoj zajednici, ima svu vlast nad njim. Jednom riječju, bez ideološke svijesti ne postoji nijedno djelo niti ima napretka zajednice, njome se čovjek postavlja prema zajednici i prema ljudima koji tu zajednicu čine i bez čijeg rada i njegov rad i djelo ne bi imali smisla, kao i ostvarenja u oblasti filozofije, nauke, umjetnosti, politike ili bilo koje društvene djelatnosti.

Slično kao i mitska svijest, ideološka svijest postaje pravilo i zakon, a ono što je podložno takovrsnom zakonu jest ljudski *ego*. U ovoj zapretenoj vezi pojedinac ima svijest o vrijednosti samog sebe, jer se on pojavljuje kao stvaralačko biće. Svaki „uređeni“ društveni poredak zasniva se na određenom ideološkom konceptu, ali kako nijedan ideološki koncept nije trajan, a niti je to slučaj sa organizacijom društva ili države, pogotovo u današnjici, čovjek kao stvaralačko biće stalno iznova „potvrđuje“ sebe bilo kroz rad na promjeni postojećeg ideološkog obrasca u zajednici u kojoj živi ili ulaže napor radi promjene nje same. S promjenom jednog nužno dolazi do promjene drugog i ovaj nezaustavljivi hod postaje zakonitost čovjekovog djelovanja. Kroz napredak i modernizaciju, koliko god da čovjek pokazuje odličnost i time naznačuje da je krunsko stvorenje, u nekom budućem vremenu postaje svjedokom lažnosti svoje veze sa svijetom u kojem živi kao i tvorevina koje su proistekle iz te veze. Upravo takvom vezom „hrani“ se ideološka svijest i iznova potvrđuje.

5. Strukturalni elementi i funkcije ideologije

Struktura općenito uvijek podrazumijeva cjelinu i njene sastavne dijelove, nikada se ne oformljuje i ne zasvodi odjednom, nego postepeno, a kada jednom bude oformljena, ne trpi nagle promjene, osim parcijalne naravi. Ideologija kao sistem ideja, vjerovanja i prakse uvijek podrazumijeva strukturalne elemente kao što su: grupa, interes, egoistički ili racionalni cilj koji se prikazuje i nameće kao zajednički putem vrijednosne interpretacije društvenih činjenica. Nadalje, ukoliko njeni strukturalni elementi budu skladno uređeni, ideologija postaje vješto uređeni vrijednosni sistem orijentacije ljudima u društvu, ali i veoma moćno sredstvo njihove mobilizacije u poželjnom smjeru. U novije vrijeme nerijetko se oslovljava i „porodicom“ društvene svijesti, jer bespremačno obavlja „odgajateljsku“ funkciju.¹⁵ Makar nam bilo tegobno priznati, ideologija je postala trajni i neuklonjiv element društvenog života i reda. Osim toga, ona je nezamjenljiv

¹⁵ Freeden, Michael (2006) *Političke ideologije*, Algoritam, Zagreb, str. 9.

izvor „inteligentnog“ vođenja i osmišljavanja politike u njezinim raznolikim oblicima. Kao inkarnirana ideologija, politika preuzima sve njene funkcije kako bi ih utemeljila u društveni sistem, ali i zasvodila ga osobnom ideologijom. Nadalje, svaka politička ideologija sadrži kritiku, ideal i sredstvo djelovanja. Političke ideologije nude kritiku postojećeg društva, koje se neizostavno mora osuditi kao nesavršeno i suprotstavlja mu se neka vizija „dobrog društva“ do kojega u dogledno vrijeme treba doći. Svaka ideologija pruža viđenje organizacije ili sredstva kojim se ima postići prijelaz od nesavršenog prema boljem, ako ne i potpuno savršenom društvu. Stoga, politička ideologija operira određenim viđenjem ljudske naravi, opisujući potencijale i ograničenja ljudskog subjekta.¹⁶ Bilo da je u funkciji sredstva identifikacije pojedinih članova društva, zatim sredstva adaptacije na postojeću stvarnost ili transformacije iste, politika kao ideologija u modernom društvu je gotovo nenadmašiva. Vješto inkorporirajući i druge oblike društvene svijesti kao što su nauka, umjetnost, pravo, običaj, religija itd., ostvaruje neizmjerne mogućnosti efikasnog kontroliranja i upravljanja svim sferama društva.

Zaključak

Religija mitskog doba kreirala je svijest pojedinaca na takovrstan način jer nisu postojali drugi oblici društvene svijesti čvrsto strukturirani na način kako ih mi poznajemo. U savremenom društvu, premda su oblici društvene svijesti jasno izdiferencirani, ideologija poput religije mitskog doba opsjenarski kreira svjesnost pojedinaca i upravlja njome zahvaljujući vrijednosnoj interpretaciji društvenih činjenica kojima je ljudski ego sa zadovoljstvom podložan. Prethodno smo ukazali na žilište ovog društvenog fenomena, a da bismo shvatili kako dolazi do kreiranja njegovog opsjenarskog svoda, dovoljno je iskustvo života u savremenom društvu. Politika i politički sistem u ideološku mrežu sebičnog računa stavlja pojedinca samim činom rođenja, gdje je već sve organizirano oko prihvata novog člana društva. Zatim, ideološki obojeno političko ozračje naprosto struji u braku, porodici, obdaništu, školi, obrazovanju općenito, religijskim i ekonomskim institucijama, medijima, dokolici, sportu itd. Članovima društva nametnuto i organizirano predočava se normalnim, a svako odstupanje je poželjna prilika za stvaralački čin ideološki orijentirane i organizirane političke zajednice.

¹⁶ Schwarzmantel, John (2005) *Doba ideologije: Političke ideologije od Američke revolucije do postmodernog vremena*, Zagreb, str. 10.

Literatura

1. Burdije, Pjer (1998) *Društveni prostor i simbolička moć*, Interpretativna sociologija, Beograd.
2. Čomski, Noam (1979) *Gramatika i um*, Nolit, Beograd.
3. Fanuko, Nenad (1995) *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Freedon, Michael (2006) *Političke ideologije*, Algoritam, Zagreb.
5. Grlić, Danko (1983) *Estetika: Povijest filozofskih problema*, Naprijed, Zagreb.
6. Haralambos, Michael, Holborn, Martin (2002) *Sociologija*, Golden marketing, Zagreb.
7. Haviland, A. W. (2004) *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Zagreb.
8. Hejvud, Endru (2005) *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
9. Heywood, A. (2007) *Politics*, Palgrave, MacMillan, New York.
10. Kant, I. (1976) *Kritika čistoga uma*, BIGZ, Beograd.
11. Nikčević, V. D. (1990) *Ideološka svijest i estetski kriterijumi*, „Univerzitetaska riječ“, Nikšić.
12. Koenen-Iter, Žak (2005) *Sociologija elita*, Clio, Beograd.
13. Malešević, Siniša (2006) *Identity as Ideology*, Palgrave, New York.
14. Milardović, Anđelko (2004) *Populizam i globalizacija*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb.
15. Neš, Kejt (2006) *Savremena politička sociologija: Globalizacija, politika i moć*, Službeni glasnik, Beograd.
16. Ofe, Klaus (1999) *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd.
17. Rorty, R. (1990) *Filozofija i ogledalo prirode*, Veselin Masleša, Sarajevo.
18. Schwarzmantel, John (2005) *Doba ideologije: Političke ideologije od Američke revolucije do postmodernog vremena*, Zagreb.
19. Touraine, Alain (2007) *Kritika modernosti*, Politička kultura, Zagreb.
20. Tugendhat, Ernst (1990) *Jezičkoanalitička filozofija*, Veselin Masleša, Sarajevo.
21. Vrban, Duško (2006) *Sociologija prava*, Golden marketing, Zagreb.
22. Vujčić, V. (2001) *Politička kultura demokracije*, „Panliber“, Osijek – Zagreb – Split.
23. Weber, Max (1999) *Vlast i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
24. Zohar, Danah, Marshal, Ian (2002) *SQ Duhovna inteligencija – suštinska inteligencija*, VBZ, Zagreb.
25. Žiga, Jusuf (2012) *Vrijeme (sve)politike*, BZK Preporod, Sarajevo.